

ΑΠ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣΗ πειρατεία στα παράλια της Χαλκιδικής γύρω
στα 1830.

Η πειρατεία στο Αιγαίο, τόσο στο βόρειο, όσο και στο νότιο, υπήρξε ένα ιστορικό φαινόμενο, που εμφανίζεται από τα προϊστορικά ακόμη χρόνια και εξαφανίζεται τελικά προς τα μέσα του 19ου αι. Πολλοί και ποικίλοι λόγοι συνετέλεσαν στην ανάπτυξη της πειρατείας, την οποία ευνόησε ο γεωγραφικός παράγοντας, δηλαδή τα δαντελωτά παράλια της Ελλάδας και το πλήθος των μεγάλων και μικρών νησιών της. Δύο από τις μόνιμες σχεδόν εστίες πειρατείας στο Βόρειο Αιγαίο ήταν οι Βόρειες Σποράδες και τα παράλια της Χαλκιδικής, εστίες που βρίσκονταν σε συνάρτηση μεταξύ τους. Η πειρατεία στους χώρους αυτούς εντείνεται μετά την έκρηξη της Επανάστασης του 1821 και ιδίως μετά την καταφυγή χιλιάδων Ελλήνων προσφύγων από τη Χαλκιδική, από τον Όλυμπο και τη Θεσσαλία, δηλαδή μετά την αποτυχία των απελευθερωτικών τους κινημάτων, στις Βόρειες Σποράδες.

Περιπτώσεις πειρατικής δράσης στα παράλια της Χαλκιδικής μνημονεύουν ως σήμερα αποσπάσματα από το ναυτικό ημερολόγιο της αυστριακής γολέτας "ELISABETTA" με ημερομηνία 30 Ιουλίου 1827, καθώς και ορισμένες ανέκδοτες πληροφορίες της από 13 Αυγούστου 1827 εκθέσεως του αυστριακού προξένου στη Θεσσαλονίκη ACCOPIERI και της από 1 Σεπτεμβρίου 1834 του διαδόχου του G.de CHABERT - στοιχεία που σώζονται σήμερα στα Κρατικά Αρχεία της Βιέννης.

Επίσης δημοσιεύω και την ανέκδοτη από 28 Φεβρουαρίου 1828 έκθεση του αρχηγού της γαλλικής μοίρας στο Αιγαίο Henry de Rigny προς τον Καποδίστρια (Αρχείο Καποδίστρια, Κέρκυρα, φακ.4, έγγρ.5, στην οποία του τονίζει την ανάγκη να πατάξει την πειρατεία στον θαλάσσιο αυτό γεωγραφικό χώρο για την αποκατάσταση της ασφάλειας στο Αρχιπέλαγος και για την ανόρθωση του ονόματος του νέου ελληνικού κράτους ως πολιτιστικού παράγοντα στην Εγγύς Ανατολή. Πράγματι ο Καποδίστριας κατά τα τέλη Φεβρουαρίου στέλνει ελληνικά πολεμικά με επικεφαλής τον ναύαρχο Ανδρέα Μιαούλη και ξεκαθαρίζει τις Βόρειες Σποράδες από τους πειρατές, χωρίς αυτοί να προβάλλουν καμιά αντίσταση. Μολαταύτα μικροκινήσεις πειρατών παρατηρούνται στο Βόρειο Αιγαίο για μερικά ακόμη χρόνια.

ΣΤ. ΚΟΤΣΙΑΝΟΣ

Τρεις ανέκδοτοι κώδικες της Ι. Μητροπόλεως
Κασσανδρείας.

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ.

1. 1880, Μητροπολίτης Κασσανδρείας Κωνστάντιος.
2. Ο κώδικας είναι εκ χάρτου, διαστάσεων 0,42 X 0,27 και έχει εξωτερικό στερεό χαρτώο περίβλημα. Έχει φύλλα (180), από τα οποία, αριθμημένα, τα 27, όσα είναι και γραμμένα.
3. Στην πρώτη σελίδα : "Πρακτικόν συστάσεως Επιτροπής ελέγχου των Λογαριασμών της Χώρας του Πολυγύρου".
4. Επακολουθούν : "εσολογισμοί των ετών 1867-1898". Στο αριστερό μέρος, τα κονδύλια των εισπράξεων στο δεξιό οι δαπάνες.-
Ακολουθούν η ημερομηνία του ελέγχου και οι υπογραφές του Μητροπολίτου και των μελών της εξελεγκτικής επιτροπής.
5. Στο μέσον του κώδικα και σε φύλλο μη αριθμημένο :
ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ της λειτουργίας της Εκκλησίας του Πολυγύρου και των "Σχολών του Πολυγύρου".

Ο ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ.

1. Εκ χάρτου, διαστάσεων 0,29 X 0,15, με εξωτερικό στερεό χάρτινο περίβλημα, πάνω στο οποίο είναι γραμμένη η χρονολογία : 1903-Σελίδες 122, όλες γραμμένες.-
2. Διαιρείται σε τρία μέρη :
Α'.- Το πρώτο μέρος :
Καταγράφονται κατ'αύξοντα αριθμό και χρονολογική σειρά, τα

εισερχόμενα έγγραφα. Είναι δηλαδή το πρωτόκολλο της Μητροπόλεως στα 1903.-

Β.- Στο δεύτερο μέρος :

- α) περιγράφονται οι εκκλησίες των κωμοπόλεων και των χωριών που υπάγονται στη Μητρόπολη Κασσανδρείας.
- β) αναφέρεται, με λεπτομέρειες, το Σχολείο κάθε χωριού με τον αριθμό των μαθητών.-
- γ) καταχωρούνται τα ονόματα των κληρικών των "ιερουργούντων" στα χωριά, και καταγράφονται οι "διδάσκαλοι" κάθε χωριού, με βιογραφικό σημείωμα για τον καθένα.
- δ) απογράφονται τα κτήματα που ανήκαν σε κάθε Εκκλησία, σε κάθε σχολείο.

Γ.- Στο τρίτο μέρος :

Αριθμούνται και κατανομάζονται τα Μετόχια των Μοναστηριών του Αγίου Όρους στη Χαλκιδική, με τους Μοναχούς και με τον αριθμό των οικογενειών των "ζευγιτών", δηλαδή των κολλήγων.

Και αναφέρονται και περιγράφονται τα τσιφλίκια των Τούρκων Μπέδων στη Νότιο Χαλκιδική καθ'ώς και οι γειτονικές σ'αυτά "Οθωμανικοί Μαχαλάδες".

Ο ΤΡΙΤΟΣ ΚΩΔΙΚΑΣ.

1. Ογκωδέστατος, εκ χάρτου, διαστάσεων 0,34 X 0,24, με εξωτερικό χάρτιο περίβλημα, με φύλλα αριθμημένα, όλα δε πυκνογραμμένα, 394.

Στην πρώτη σελίδα είναι γραμμένη η επιγραφή :

"ΚΩΔΙΣ Διαθηκών, Πρακτικών Δημογεροντίας και Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου".

2. Διαιρείται σε δύο μέρη :

Α'. ΤΟ ΠΡΩΤΟ, περιλαμβάνει πράξεις που αρχίζουν από το 1903 και φθάνουν στα 1912, στο έτος της απελευθέρωσης της Χαλκιδικής:

Σ'αυτό είναι καταχωρημένα :

- α) Πρακτικά της Επαρχιακής Δημογεροντίας.
- β) αποφάσεις του Μικτού Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου.
- γ) προϋπολογισμοί εκκλησιών.

- 3 -

δ) Πρακτικά συζητήσεων επί ενδιαφερόντων τον τόπον θεμάτων, ως τα κληροδοτήματα, κατασκευή δρόμων κ.λ.π.

Β'. ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ του κώδικα.

Περιέχει έγγραφα που αναφέρονται σε γεγονότα και πράξεις, από το 1912 μέχρι του 1938.

- α) Πρακτικά για την ανάδειξη των Επιτροπών της Εκκλησίας και των Εφόρων των Σχολών Πολυγύρου.
- β) Πρακτικόν, όπως το προϊόν του "κισλά" δαπανηθεί για την κατασκευή της δημοσίας οδού από τον Πολύγυρο μέχρι την παραλίας Καλυβών (1914), προϊόν ανερχόμενο στο ποσόν 2ών (315) λιρών Τουρκίας.
- γ) Πρακτικά εξελέξεων διαφόρων Λογαριασμών, όπως των εράνων υπέρ των οικογενειών των πεσόντων. Των εκ του κληροδοτήματος Παυλίδου εισπραχθέντων χρημάτων κλπ."

Ν. ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ

Συνθήκες διαβίωσης των αρχανθρώπων στη Χαλκιδική.

Οι Αρχάνθρωποι της Χαλκιδικής είναι κυρίως γνωστοί από το περίφημο Σπήλαιο των Πετραλώνων, χάρη στις ανασκαφικές έρευνες και μελέτες που κάνει τα τελευταία 20 χρόνια η Ανθρωπολογική Εταιρεία Ελλάδος. Οι ανασκαφές αυτές μας απέφεραν αρκετά στοιχεία, τέτοια που να μπορούμε να αναπλάσουμε, σε μεγάλο βαθμό, τις συνθήκες ζωής των πολύ μακρινών προγόνων των αυτοχθόνων κατοίκων της Χαλκιδικής. Κύρια απασχόληση των αρχανθρώπων ήταν το κυνήγι στη γύρω περιοχή, και η κατασκευή λίθινων και οστέινων εργαλείων που αποτελούσαν το βασικό τεχνικό εξοπλισμό και μαζί με τη φωτιά τα κύρια μέσα επιβίωσης. Από άκρη σ' άκρη σ' όλη τη Χαλκιδική βρέθηκαν λίθινα εργαλεία της ίδιας, αλλά και παλαιότερης εποχής του ήδη γνωστού παγκοσμίως "Πετραλώνειου Πολιτισμού" (Α.Ν.Πουλιανός, 1977), που μαρτυρούν για την εξέλιξη και την εξάπλωση των αρχανθρώπων. Στις ανασκαφές των ιζημάτων του Σπηλαίου έχουν βρεθεί τ' απομεινάρια τροφής τους, από μικρά έως μεγάλα ζώα της σαβάννας (λαγοί, χελώνες, αγριότραγοι, ελάφια, ρινόκεροι, ελέφαντες κ.ά.). Από τα δέρματα ζώων έφτιαχναν προβιές που χρησιμοποιούσαν για μεγαλύτερη ζέστη και άνεση, όταν οι Παγετώνες της Κ. Ευρώπης το κλίμα της Χαλκιδικής για πολλές χιλιετηρίδες. Η έρευνά μας σήμερα στρέφεται τόσο στο Σπήλαιο όσο και στη γύρω περιοχή της Χαλκιδικής για να εμπλουτιστούν οι γνώσεις μας για τους Αρχανθρώπους και για τους προγόνους τους.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Παρατηρήσεις
σε αδημοσίευτα αρχαιολογικά ευρήματα
της Χαλκιδικής

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στα πρώτα χρόνια της δικτατορίας (1967-1968), με Έφορο τότε τον Φ. Πέτσα και Επιμελητή τον Γ. Δεσκούνη, συνέχισε τις συστηματικές προαναασκαφικές έρευνες και τις περιορισμένες ανασκαφές στη Χαλκιδική. Συμβάδιζαν με την κατασκευή του Μουσείου Πολυγύρου. Αλλά η δυσμενής μετάθεση του Εφόρου στην Πάτρα, την Άνοιξη του 1969 διέκοψε ανέλπιστα το ερευνητικό και οργανωτικό έργο και δυσχέρανε τη μελέτη και δημοσίευση των αποτελεσμάτων της έως τότε έρευνας. Στα αδημοσίευτα αρχαιολογικά ευρήματα αυτής της περιόδου θα γίνουν τώρα νέες παρατηρήσεις. Τα ποικίλα και σπουδαία ευρήματα, απο τόπους της Χαλκιδικής, θα παρουσιασθούν με τη βοήθεια πολλών εγχρώμων διαφανειών.

Κ. ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ

Νέος Μακεδονικός Τάφος στην Ποτειδαία Χαλκιδικής.

Τον Ιούνη που μας πέρασε αποκαλύφθηκε ένας νέος μακεδονικός τάφος στη θέση "Πετριώτικα", περίπου 5 χιλ. νότια της Ν. Ποτειδαίας. Η πρόσοψη του τάφου, ύψους 4,25 και πλάτους 3,80 μ., είναι απλή με δύο υποτυπώδεις παραστάδες στα άκρα και ακόσμητο αέτωμα στην κορυφή. Τρεις ογκόλιθοι έφραζαν το θυραίο άνοιγμα εξωτερικά, ενώ εσωτερικά υπήρχε δίφυλλη πώρινη πόρτα. Χτισμένος με πυρόλιθους κατά το ισοδομικό σύστημα, έφερε επιχρισμένες με λευκό κονίαμα όλες τις εσωτερικές επιφάνειες καθώς επίσης και την πρόσοψη. Οριζόντιες και κάθετες εγχάραντες γραμμές πάνω στο κονίαμα μιμούνται μαρμάρινη δόμηση, που δεν ανταποκρίνεται βέβαια στην πραγματική τοιχοποιΐα. Ο τάφος είναι μονοθάλαμος καμαρωτός με διαστάσεις εσωτερικά 2,75 X 3 X 3,30 μ. Το δάπεδό του είναι στρωμένο με πώρινες πλάκες, ενώ στη γένεση της καμάρας υπάρχει γραπτή ζώνη ύψους 13,5 εκ. διακοσμημένη με βλαστούς, φύλλα και καρπούς αμπέλου.

Αν και πρόσφατα συλημένος ο τάφος, έδωσε μερικά ευρήματα (χάλκινο επιχρυσωμένο στεφάνι, δύο αλάβαστρα, πήλινο ειδώλιο, μελαμβαφή κάνθαρο κλπ.), από τα οποία χρονολογείται στα τέλη του 4ου αι.π.Χ.

Το σημαντικότερο όμως εύρημα ήταν δύο ζωγραφισμένες μαρμάρινες νεκρικές κλίνες, τοποθετημένες σε σχήμα Γ στο εσωτερικό του μνημείου, πάνω στις οποίες βρέθηκαν τα οστά δύο νεκρών. Στα πόδια και των δύο κλινών αποδίδονται με έντονο κόκκινο χρώμα έλικες και ανθέμια, ενώ η διακόσμηση στο πρόσωπό τους διατάσσεται σε 3 κύριες ζώνες : Στην πλάτους 14 εκ. πρώτη από πάνω ζώνη εικονίζονται με πολυχρωμία ημίγυμνες ανακλιμένες γυναικείες και ανδρικές μορφές, μέσα σ'ένα υπαίθριο ιερό τέμενος, που υποδηλώνεται με βωμούς, κρήνες, δένδρα κι ένα αρχαϊστικό άγαλμα. Το σύνολο των μορφών ανάγεται στο Διονυσιακό μυθογραφικό κύκλο. Στην επόμενη δεύτερη ζώνη εικονίζονται πέντε όμοια ζεύγη γρυπών που κατασπαράσσουν ελάφια και στη ζώνη της τραβέρσας της κλίνης παρακάτω αποδίδονται μόνο με περίγραμμα αντικριστά ζεύγη ζώων δίπλα σε φυτικά κοσμήματα και κρατήρες : λιοντάρια, ταύροι, λεοπαρδάλεις και αγριόχοιρους.

Ο ζωγράφος του τάφου της Ποτειδαίας ήταν εξαιρετικός καλλιτέχνης και η μελέτη της τεχνικής, των χρωμάτων και της τεχνοτροπίας του θα πλουτίσει σημαντικά τις γνώσεις μας για την άγνωστη σχεδόν αρχαία ζωγραφική.

Ε. ΤΡΑΚΟΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΣΑΛΑΚΙΔΟΥ

Οι ανασκαφές στην αρχαία Ανάνθο

Από τα δεδομένα των ανασκαφών που διεξάγονται την τελευταία δεκαετία στο νεκροταφείο των αρχαίων μέχρι και πρώιμων βυζαντινών χρόνων της Ανάνθου-Ερισσού-Ιερισσού προκύπτει ένα πλήθος στοιχείων για τα έθιμα ταφής, τις νεκρικές δοξασίες των κατοίκων της πόλης και την κοινωνική τους διαστρωμάτωση, ενώ παράλληλα γίνονται εμπειρικές παρατηρήσεις στα είδη διατροφής και στο ανθρωπολογικό υλικό για θέματα φύλου, επαγγελμάτων, βρεφικής θνησιμότητας κ.ά.

Η έκταση του νεκροταφείου είναι περίπου 60 στρέμματα, από τα οποία έχουν ανασκαφεί τα 9,5, δηλαδή ποσοστό 15%. Ο χώρος που εκτείνεται η εντός των τειχών πόλη υπολογίζεται σε 375 στρέμματα.

Διαφωτιστική ως προς τα στοιχεία αυτά είναι η μεγάλη ποικιλία των τύπων των τάφων και τα είδη των ταφών, καθώς και η προέλευση των ευρημάτων με ευρύτατη τυπολογία.

Τον τελευταίο χρόνο η έρευνα επεκτάθηκε πέρα από τα στενά όρια του νεκροταφείου με σκοπό τον εντοπισμό της έκτασης του τείχους της πόλης και των οικοδομικών λειψάνων της.

Διαπιστώθηκε ότι η θέση της πόλης τόσο της αρχαίας, όσο και της βυζαντινής, εκτείνεται σε λόφους που απέχουν 600 περίπου μέτρα ΝΑ από το σημερινό οικισμό της Ιερισσού. Αποκαλύφθηκαν δύο σημαντικά τμήματα του τείχους και το βορειότερο μέρος ενδιαφέροντος οικοδομήματος που χρονολογούνται πιθανώς στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια.

Οι τελευταίες ανασκαφικές δραστηριότητες μας δίνουν τα πρώτα στοιχεία για μια σαφέστερη τοπογραφική και ιστορική εικόνα της ευρύτερης περιοχής της αρχαίας Ανάνθου και των γειτονικών πόλεων.

Θ. ΣΑΒΟΠΟΥΛΟΥ

"Μερικές παρατηρήσεις σε μια ομάδα ταφών στο νεκροταφείο της αρχαίας Ακάνθου".

Η αρχαιολογική έρευνα στην αρχαία Ακάνθο, έχει αποκαλύψει το νεκροταφείο της πόλης, που εκτείνεται κατά μήκος της παραλίας με χρονική διάρκεια από τη αρχαϊκή μέχρι και τη παλαιοχριστιανική περίοδο.

Στη εργασία αυτή, απομονώνεται μια ομάδα ταφών, στις οποίες διαπιστώθηκε μια ιδιαιτερότητα ως προς τα κτερίσματα τους, αν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν αυτά σαν κτερίσματα.

Εννοούμε τη παρουσία σιδερένιων κρίκων γύρω στα πόδια των νεκρών, σύμβολο στέρησης της ατομικής ελευθερίας και της κοινωνικής τους θέσης, που τους ακολούθησε και στο θάνατο.

Εξετάζονται οι πιθανές εκδοχές και γίνονται μερικές παρατηρήσεις για την ερμηνεία των ανασκαφικών δεδομένων με τη βοήθεια των ιστορικών πηγών, για να πλησιάσουμε τη ειδική αυτή κατηγορία των πολιτών που η κοινωνικοπολιτική δομή της πόλης επέβαλλε να ταφούν κατ'αυτό τον τρόπο.

Η ολοκλήρωση της ανασκαφικής έρευνας στο νεκροταφείο και στη πόλη της Ακάνθου, ίσως διευκρινίσει σε ποιά από τις πιθανές κατηγορίες ανήκουν οι ταφές που βρέθηκαν, δηλαδή των δούλων, των πνευματικά καθυστερημένων ή των επικινδύνων για την δημόσια ασφάλεια.

Δ. ΣΑΜΣΑΡΗ

Οι Ρωμαίοι και η Χαλκιδική

Στην ανακοίνωση αυτή γίνεται μια πρώτη προσπάθεια για τη διερεύνηση της ρωμαϊκής ιστορίας της Χαλκιδικής, η οποία παραμελήθηκε ως τώρα από τους ιστορικούς. Στα πλαίσια της έρευνας αυτής εξετάζονται διάφορα προβλήματα που αφορούν τη δημογραφική διεξόδου των Ρωμαίων στη Χαλκιδική, το στρατιωτικό και οικονομικό ενδιαφέρον τους για την περιοχή αυτή, τις ποικίλες σχέσεις τους με το ντόπιο πληθυσμό κ.α.

Όπως διαπιστώνεται από την έρευνα των σχετικών πηγών (φιλολογικών και επιγραφικών) το όλο ενδιαφέρον των Ρωμαίων είχε συγκεντρωθεί κυρίως σε δύο πόλεις της Χαλκιδικής : στην Άκανθο και την Κασσάνδρεια. Στην Άκανθο είχε ιδρυθεί, με ιδιωτική πρωτοβουλία, ρωμαϊκή κοινότητα από εμπόρους, που εγκαταστάθηκαν εκεί με στόχο την εμπορική εκμετάλλευση της πλούσιας (σε μεταλλεία και ξυλεία) περιοχής της. Με βάση μια επιγραφή που διασώθηκε στο βάθρο ενός αγάλματος του αυτοκράτορα Αυγούστου, γίνεται προσπάθεια να σκιαγραφηθεί η ιστορία της ρωμαϊκής κοινότητας της Ακάνθου και να προσδιοριστούν οι οικονομικές δραστηριότητες των μελών της κοινότητας αυτής, καθώς και οι σχέσεις τους με τις άλλες κοινωνικές ομάδες της πόλης.

Εκτός από τη ρωμαϊκή κοινότητα της Ακάνθου, οι Ρωμαίοι είχαν επίσης ιδρύσει ρωμαϊκή αποικία στην πόλη Κασσάνδρεια. Η αποικία αυτή, που ήταν η αρχαιότερη από όσες ιδρύθηκαν στο μακεδονικό έδαφος, είχε στον έλεγχό της μια πολύ εκτεταμένη επικράτεια, που υπολογίζεται ότι περιλάμβανε ολόκληρη τη Χερσόνησο Παλλήνη, καθώς και την περιοχή της αρχαίας Ολύνθου (από τη Ν. Καλλικράτεια ως το σημ. χωριό Νικήτη). Με βάση τα αρχαιολογικά, επιγραφικά και νομισματικά δεδομένα, εξετάζεται η ιστορία της ρωμαϊκής αυτής αποικίας και επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση βασικών προβλημάτων, που αφορούν τη διοικητική, κοινωνική και θρησκευτική οργάνωσή της, καθώς και τις διάφορες συνέπειες από τη μακρόχρονη ειρηνική συμβίωση των Ρωμαίων αποίκων με το ντόπιο πληθυσμό της Κασσάνδρειας και της επικράτειάς της.

Α. ΑΡΓΥΡΟΥΔΗΣ

"Αρχαιολογικοί χώροι Κασσάνδρας. Αναξιοποίητες αρχαιολογικές πληροφορίες".

Απ' την Παλαιολιθική Εποχή έχουμε διάσπαρτα εργαλεία, λίθινα και οστέινα. Συγκεκριμένος χώρος κατοικίας δεν έχει εντοπισθεί ακόμα.

Απ' τη Νεολιθική εποχή έχουμε δύο πολύ σημαντικούς οικισμούς, την Τούμπα της Χελδόμπαρας στη Σάνη και την ακρόπολη της Αθύτου (ύψωμα Κουτσόμυλος). Όλες οι ακροπόλεις των ιστορικών χρόνων χτίστηκαν σε θέσεις που υπήρχαν νεολιθικές και γενικότερα προϊστορικές εγκαταστάσεις. Διάσπαρτα προϊστορικά ίχνη βρίσκονται σ' όλη τη χερσόνησο.

Οι οικισμοί της Χελδόμπαρας και του Κουτσόμυλου εξακολουθούν να κατέχουν τα πρωτεία και στην εποχή του Χαλκού. Στην εποχή του Σιδήρου ενισχύεται πληθυσμικά το μέσον της χερσονήσου με νέους οικισμούς. Οι αρχαίοι συγγραφείς δεν αναφέρουν όλες τις πόλεις των ιστορικών χρόνων που είναι περισσότερες από δέκα. Σπουδαιότερες η Ποτείδαια, Σάνη, Αφυτις, Μένδη, Σκιώνη. Στην επικαιρότητα η Κασσάνδρεια με τους Μακεδονικούς της τάφους. Οι αρχ. Χώροι της Κασ/δρας είναι δεκάδες και καλύπτουν όλες τις εποχές. Για την προστασία αυτών των χώρων αλλά και ολόκληρης της Χαλκιδικής πρέπει ν' αποκτήσει χωρίς καθυστέρηση ο Νομός τη δική του Αρχ. Υπηρεσία.

Επίσης πρέπει το Υ.Π.Ε. Να προμηθευτεί επειγόντως τα πιο τέλεια μηχανήματα που χρησιμοποιούν οι τυμβωρύχοι και να συσταθεί ειδικός ερευνητικός τομέας, που να υπάγεται απευθείας στο υπουργείο και να συνεργάζεται με τις υπηρεσίες περιφερειών που αφορά η έρευνα. Μόνο έτσι θα σωθούν όσοι Μακεδονικοί τάφοι έχουν μείνει ασύλληπτοι.

Σε λίγο καιρό θα είναι πολύ αργά.

Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ

Έρευνες στα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία
της Χαλκιδικής 1973-1984.

Το έργο της Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων Αγίου Όρους και Χαλκιδικής, όπως κάθε Εφορείας Αρχαιοτήτων, είναι η προστασία και η επιστημονική έρευνα των μνημείων της περιοχής. Ωστόσο η έρευνα είναι η λιγότερο γνωστή δραστηριότητα, γιατί τα αποτελέσματά της δημοσιεύονται συχνά μετά από μακροχρόνιες μελέτες.

Έτσι ο σκοπός της εισήγησης είναι να δώσουμε μια πρώτη ανακοίνωση του ερευνητικού έργου που επιτελούν οι αρχαιολόγοι και οι αρχιτέκτονες της Εφορείας από το 1973, που ιδρύθηκε η υπηρεσία, μέχρι σήμερα και να σταθούμε λίγο περισσότερο σε ορισμένες εργασίες που η κοινοποίηση των αποτελεσμάτων τους η της πορείας τους κρίναμε ότι έχει γενικότερο επιστημονικό ενδιαφέρον για τη Χαλκιδική.

Συνοπτικά το ερευνητικό έργο της Εφορείας εκτείνεται στις συστηματικές ανασκαφές και τις ανασκαφικές έρευνες που γίνονται με αφορμή εκσκαφές σε οικόπεδα, στις άγνωστες και αδημοσίευτες τοιχογραφίες, φορητές εικόνες κλπ. έργα τέχνης, στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική διαφόρων κτισμάτων, στη συνθετική μελέτη προβλημάτων της βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, στη μελέτη επιγραφικού και αρχαιολογικού υλικού και στη μνημειακή τοπογραφία της περιοχής.

Γ. ΤΑΒΛΑΚΗΣΤο Κάστρο της Βρύας στη Δυτική Χαλκιδική

Στην παραλία του χωριού Νέα Σύλλατα, ανάμεσα στη Σωζόπολη και την Καλλικράτεια, υψώνεται μιά μεγάλη τούμπα, γνωστή με το όνομα Βεριά. Ο χώρος αρχικά είχε εξαιρεθεί στη διανομή των προσφύγων γιατί οι αρχαιότητες ήταν ορατές σε αρκετό ύψος και προφανώς είχε θεωρηθεί σιλόπιμη η διατήρησή τους. Τα τελευταία όμως χρόνια, ο χώρος έγινε οικόπεδα και παραχωρήθηκε στους κατοίκους των Νέων Συλλάτων. Έτσι προέκυψε το πρόβλημα της καταστροφής του Αρχαιολογικού χώρου επενέβη η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και μετά από μακροχρόνια διαδικασία παραχωρήθηκαν νέα οικόπεδα στους ιδιοκτήτες.

Από το 1978 η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων έχει εντάξει την έρευνα της Βεριάς στο ετήσιο πρόγραμμά της και ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες προχωρεί στην ανασκαφική έρευνα. Μέχρι σήμερα έχουν ανασκαφεί : α) ένας αριθμός οικοπέδων στη δυτική πλευρά του χώρου και β) ένα μικρό τμήμα εντός των τειχών πάνω στην τούμπα. Ένα λουτρό, ιδιωτικές κατοικίες από διαφορετικές ιστορικές περιόδους έχουν αποκαλυφθεί και στη συνέχεια διατηρήθηκαν στα υπόγεια των μικρών φερινών πολυκατοικιών που κτίστηκαν πάνω απ'αυτά.

Πάνω στην τούμπα την οποία περιέβαλλε ισχυρό τείχος, αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους και ερευνήθηκε η πορεία του σε διάφορα σημεία επιβεβαιώνοντας έτσι τις ιστορικές πηγές που μιλούν για το Κάστρο της Βρύας ή Βρυών μέσα στο οποίο κατοικούσε πιθανότατα και ο επίσκοπος Κασσανδρείας για μια χρονική περίοδο. Εντός των τειχών ερευνήθηκε ένα μικρό τμήμα στην ανατολική πλευρά όπου υπήρχαν ενδείξεις για την ύπαρξη μιας εκκλησίας. Πραγματικά αποκαλύφθηκε τμήμα του ναού, ένα κιονόκρανο παλαιοχριστιανικών χρόνων και μέρος από το μαρμαροθέτημά του.

Στον 14ο αιώνα ο χώρος ερημώθηκε και διατήρησε την ονομασία Παλαιόκαστρο. Μετά το 1922 εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες στα Νέα Σύλλατα και οι άμεσες ανάγκες σε οικοδομικό υλικό οδήγησαν στην καταστροφή των αρχαιοτήτων που είχαν ως τότε διατηρηθεί.

Θ. ΠΑΖΑΡΑΣ

Το τείχος της Κασσάνδρειας

Στο λαιμό της χερσονήσου της Κασσάνδρας, κατά μήκος της νότιας όχθης της διώρυγας, σώζονται τα ερείπια ενός τείχους που εκτείνεται από το Θερμαϊκό ως τον Τορωναίο Κόλπο.

Μια σχετικά λεπτομερή περιγραφή των λειψάνων της οχυρωματικής αυτής γραμμής έδωσε στις αρχές του αιώνα μας ο Adolf Struck και αργότερα στα 1914 ο Charles Avezou. Τελευταία, τα υπολείμματα του τείχους εξετάστηκαν πιο προσεκτικά από τον John Alexander, ο οποίος, στη δημοσίευσή του για την Ποτείδαία, συμπεριέλαβε και ένα ακριβές σκαρίφημα της οχυρώσεως και της περιοχής της μαζί με μια σειρά φωτογραφιών. Ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει μια ιδιαίτερη και συστηματική μελέτη του τείχους.

Με τις εργασίες καθαρισμού και διαμορφώσεως του χώρου που πραγματοποίησε η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, στην περίοδο 1983-1984, δόθηκε η δυνατότητα να αποκαλυφθεί το τείχος στη μεγαλύτερη έκτασή του και να εκτοπιστούν σχεδόν στο σύνολό τους οι πύργοι που το ενίσχυαν.

Με βάση τις παρατηρήσεις που είχαμε την ευκαιρία να κάνουμε κατά την πορεία των εργασιών και τη βοήθεια των γραπτών πηγών έγινε προσπάθεια να διευκρινιστούν ορισμένα τοπογραφικά προβλήματα του τείχους και να διακριθούν οι αρχαιότερες κατασκευές από τις μεταγενέστερες οικοδομικές φάσεις. Προέκυψε λοιπόν ότι το συγκεκριμένο τείχος δε συμπίπτει με την οχύρωση ούτε της αρχαίας Ποτείδαίας ούτε της ελληνιστικής Κασσάνδρειας. Ήταν ένα διαχωριστικό τείχος, ένα "διατείχισμα" όπως το ονομάζει χαρακτηριστικά ο Προκόπιος, το οποίο φαίνεται ότι κατασκευάστηκε στην ύστερη αρχαιότητα και από κεί και πέρα, με επισκευές και ενισχύσεις, προστάτευε στο Μεσαίωνα από βορρά τόσο την πόλη της Κασσάνδρειας, όσο και ολόκληρης της χερσονήσου.

Δ. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗΣ

"Αρχιτεκτονικά γλυπτά από την Χανιώτη Χαλκιδική".

Στα πλαίσια αρχαιολογικών ερευνών της 10ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, είχαν εντοπιστεί από το 1976 στην περιοχή της Χανιώτης διασκορπισμένα αρχιτεκτονικά γλυπτά από παλαιοχριστιανική Βασιλική, της οποίας η θέση εντοπίζεται στα δεξιά του δρόμου προς το Παλιούρι, όπου σήμερα υπάρχει εικονοστάσι της Παναγίας Γύφτισσας.

Σε πρόσφατη έρευνα διαπιστώθηκε η ύπαρξη και άλλων αρχιτεκτονικών γλυπτών, τα οποία πιθανόν προέρχονται από το μνημείο και είναι διασκορπισμένα σε διάφορα σημεία του χωριού.

Συγκεκριμένα στον περίβολο της εκκλησίας του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στην παραλία βρέθηκαν τα εξής γλυπτά : Μία βάση κίονα με κοιλόκυρτο κυμάτιο, η οποία φέρει και τμήμα του κίονα. Σήμερα χρησιμοποιείται σαν βάση σημαίας. Μία δεύτερη βάση κίονα με κοιλόκυρτο κυμάτιο και οπή μολυβδοχόησης και τέλος ένα μαρμάρινο θραύσμα που φέρει δουλεμένα ξυνη βάση κίονα και οπή με αυλάκι μολυβδοχόησης. Στην επιφάνειά του σώζεται και μεταγενέστερος ανάγλυφος σταυρός και επιγραφή του 19ου αι.

Σε αχυρώνα που βρίσκεται αριστερά του δρόμου προς το Παλιούρι και σε ακτίνα εξήντα μέτρων περίπου από το εικονοστάσι εντοπίσαμε δύο εντοιχισμένα γλυπτά σε δεύτερη χρήση : ένα τμήμα θωρακίου με παράσταση ανάγλυφου σταυρού εγγεγραμμένου σε κύκλο και μία μαρμάρινη πλάκα που φέρει επίσης ανάγλυφη παράσταση σταυρού. Στον ίδιο αχυρώνα είναι εντοιχισμένο και άφθονο οικοδομικό υλικό.

Σε μικρή απόσταση από τον αχυρώνα και στην αυλή σπιτιού υπάρχει εκτεθειμένη μία συλλογή από πέντε γλυπτά, που κι αυτά σχετίζονται με τα προηγούμενα. Τα γλυπτά αυτά είναι : Ένας πεσσίσκος με ακρωτηριασμένο επίμηλο. Στις δύο πλευρές φέρει πατούρες και στις άλλες δύο διακοσμητική αύλακα. Ένα τμήμα επιστυλίου φράγματος πρεσβυτερίου και τρία τμήματα στυλοβάτη με οπές μολυβδοχόησης.

Το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένα τα γλυπτά αυτά δεν είναι το ίδιο. Ο αριθμός τους είναι αρκετός βέβαια για να πιστοποιήσει

την ύπαρξη μιας παλαιοχριστιανικής Βασιλικής στη Χανιώτη, της οποίας όμως δεν είναι εύκολο να καθορισθεί η φύση και η εικόνα, μια και απαιτείται μελέτη του χώρου του οικοπέδου. Πάντως οι διαστάσεις του πεσίσκου, του θωρακίου και του τμήματος του επιστυλίου μας οδηγούν στην άποψη ότι το μνημείο πρέπει να ήταν μεγάλων διαστάσεων.

Β. ΝΕΡΑΝΤΖΗ-ΒΑΡΜΑΖΗ

Πληροφορίες για τη Χαλκιδική από τα έγγραφα των Μοναστηριών του Αγίου Όρους (13ος-15ος αιώνας)

Στην πολυτάραχη εποχή των Παλαιολόγων (1261-1453) η γενική κατάσταση του Βυζαντινού κράτους επηρεάζει και τις τύχες της Χαλκιδικής. Βυζαντινή ως το 1346 περνάει τη χρονιά αυτή κάτω από την επικυριαρχία του Στεφάνου Δουσάν και των Σέρβων ως το 1371, οπότε ξαναγίνεται Βυζαντινή. Οι Τούρκοι την παίρνουν για πρώτη φορά το 1383, γίνεται όμως πάλι Βυζαντινή το 1403, για να την καταλάβουν τελικά οι Τούρκοι το 1430.

Οι πληροφορίες που παρέχουν για την περίοδο αυτή τα έγγραφα των Μοναστηριών του Αγίου Όρους είναι πολύτιμες. Αφορούν τη διοικητική εξάρτηση της Χαλκιδικής, τις σχέσεις της με την Κωνσταντινούπολη, τη Θεσσαλονίκη ή άλλες επαρχίες, τη δημογραφική κατάσταση της περιοχής και κυρίως την αγροτική της οικονομία. Η περιοχή στηρίζεται αποκλειστικά στην αγροτική οικονομία και τα μεγάλα μοναστήρια του Άθω σπεύδουν να επωφεληθούν από την εντατική καλλιέργεια που ασκείται στις πεδινές κυρίως εκτάσεις της.

Είναι λοιπόν βέβαιο ότι πολλοί από τους κατοίκους της Χαλκιδικής τα χρόνια αυτά υπηρετούν ως πάροικοι στα κτήματα των μοναστηριών. Οι ελεύθεροι γαιοκτήμονες με το πέρασμα των χρόνων όλο και λιγότεροι και η παροικοποίηση των κατοίκων προχωρεί όλο και περισσότερο, εφόσον τα μοναστήρια κατορθώνουν να διατηρούν τις κτήσεις τους μέσα από τις ταραχές και τις εναλλαγές κυριάρχων, ενώ δεν μπορούν να πετύχουν το ίδιο οι μικρότεροι ιδιοκτήτες.

Άλλωστε η κατάσταση των παροίκων της περιοχής παρουσιάζεται αρκετά ιδιόμορφη. Είναι βέβαια υποχρεωμένοι οι πάροικοι να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους απέναντι στο κράτος και στο μοναστήρι, παράλληλα όμως διατηρούν και ορισμένα δικαιώματα. Μπορούν να διαθέτουν τα χωράφια που καλλιεργούν στους απογόνους τους, όπως οι ίδιοι θέλουν, και μερικοί διατηρούν δική τους κινητή περιουσία, δηλαδή εργαλεία, βόδια ή άλλα ζώα.

Η συχνή εναλλαγή κυριάρχων λοιπόν καθώς και η γειτνίαση της περιοχής με το Άγιο Όρος είναι οι δύο ουσιαστικοί παράγοντες που καθορίζουν τη μοίρα των κατοίκων της Χαλκιδικής το 13ο, 14ο και 15ο αιώνα.

Ι. ΑΘ. ΠΑΠΑΓΓΕΛΟΣ

"Το πολίχνιον Κασσανδρείας".

Η Κασσάνδρεια, της οποίας θα έπρεπε να εορτάζεται φέτος η επέτειος των 2.300 ετών από της ιδρύσεώς της (316 π.Χ.-1984), κατεστράφη από τις Ουννικές επιδρομές του 6ου αι. Ο Ιουστινιανός επανέκτησε τα τείχη της και δεν θα πρέπει να θεωρηθή απίθανη η σκέψη ότι η ζωή συνεχίσθηκε στην ίδια θέση. Οι γνωστές πηγές σιωπούν, μέχρι το 996, όταν στο "πολίχνιον Κασσανδρείας" συγκροτείται ένα μεγάλο δικαστήριο για να διευθετήση κτηματική διαφορά μεταξύ της μονής Ιβήρων και κάποιου τουρμάρχη Βασιλείου. Στο δικαστήριο αυτό συμμετέχουν, μεταξύ των άλλων, ο επίσκοπος Κασσανδρείας Δέων, ο άρχων Κασσανδρείας Καλωνάς και οι "της Κασσανδρείας χωρίται".

Από το 1078 είναι η πρώτη γνωστή αναφορά του επισκοπικού τίτλου "Κασσανδρείας και Βρυών", ο οποίος διατηρήθηκε τουλάχιστον μέχρι το 1327. Νομίζουμε ότι αυτό θα πρέπει να θεωρηθεί ως ένδειξη μετακινήσεως της έδρας του επισκόπου στην Βρύα της Καλαμαριάς (σήμερ. Βεριά Συλλάτων). Μήπως το "πολίχνιο" εγκαταλείφθηκε ή απλώς η Βρύα εξελίχθηκε στο σημαντικότερο κέντρο της περιοχής;

Μετά το 996 δεν υπάρχουν πληροφορίες για την Κασσάνδρεια αναφέρονται βεβαίως δρόμοι που οδηγούν από την Θεσσαλονίκη και την Βρύα προς την Κασσάνδρεια (12ος-14ος αι.), φαίνεται όμως ότι ο όρος Κασσ. αναφέρεται πλέον σ' όλη την χερσόνησο και όχι στο πολίχνιον.

Το 1307-1309 εγκαταστάθηκαν στην χερσόνησο οι Καταλανοί γνωρίζουμε ότι κατοικούσαν σε σπίτια (μερικά από τα οποία ήταν πολυτελή), πλην όμως δεν γνωρίζουμε αν κατοικούσαν στο πολίχνιον.

Το 1407 ανοικοδομήθηκαν και πάλι τα τείχη, φαίνεται όμως ότι δεν υπήρχε εκεί χωριό, παρά μόνον η φρουρά για την οποία προβλέπονταν δαπάνες συντηρήσεως.

Κατά την βενετοκρατία (1424-1429) τα τείχη ενισχύονται και πάλι και εξακολουθεί να υπάρχει φρουρά.

Κατά την τουρκοκρατία φαίνεται ότι η περιοχή ήταν έρημη. Η άποψη ότι το 1578 η Κασσάνδρεια είχε 2.000 σπίτια και 60 ιερείς, θα πρέπει να θεωρηθή ως εσφαλμένη ερμηνεία των πληροφοριών του Θεοδ. Ζυγομαλά. Άλλωστε η έκταση από τα τείχη προς τας ανατολάς πωλήθη-

κε, τον 16ο αι., στην μονή Δοχειαρίου, η οποία ίδρυσε το "Καπύ μετόχι" (=μετόχι της Πόρτας).

Το 1821 εγκαταστάθηκε και πάλι μεγάλη φρουρά (επαναστατών, αυτή τη φορά) στα κατεστραμμένα τείχη.

Το 1887 ο Σχοινιάς αναφέρει την ύπαρξη δύο τουρκικών φυλακίων στις "Πόρτες", όπως ονομάζεται η περιοχή από τον 15ο αι. ήδη.

Το 1924 εγκαθίστανται στην θέση της Κασσανδρείας οι πρόσφυγες και η περιοχή ξαναπαίρνει το αρχαίο όνομά της "Ποτίδαια".

Το 1955 η κοινότης της Βάλτας μετονομάστηκε σε "Κασσάνδρα" και αργότερα σε δήμο "Κασσανδρείας".

Π. ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ

Τα μεσαιωνικά χωριά της Καλαμαριάς

Τρεις εργασίες μέσα στην τρέχουσα πενταετία (του Ζάκη Λεφόρ για τους οικισμούς της δυτικής Χαλκιδικής, του Σβορώνου για την τοπογραφία, ιδιαίτερα την παλαιολόγιο, των κτημάτων της Λαύρας και ο Πίνακας τοπωνυμίων του υπογράφοντος για τον αγιορειτικό παραγωγικό χώρο) αποτελούν ατεχνώς ελάχιστον αντίδωρον των οφειλομένων στα αγιορειτικά αρχεία πληροφοριών. Ίσως απέχουμε δεκαετίες απο την πλήρη αξιοποίηση αυτού του υλικού που θα περισεύει με τα ανέκδοτα ακόμη Βατοπαιδινά, Ιβηρίτικα κá έγγραφα που ελπίζουμε είναι σε κάποια σειρά δημοσίευσης. Η αδυναμία για γενικεύσεις πάντως δεν θά 'πρεπε να μας εμποδίσει να τοποθετήσουμε κάποια γενικά όρια στις αναζητήσεις μας. Έτσι, μέσα στα σύνορα του πάλαι κατεπανικίου Καλαμαριάς, εξετάζονται εδώ σύντομα(α) το σύστημα των αμυντηρίων (β) οι οδικοί αξονες (γ) ο αριθμός και το μέγεθος των οικισμών (δ) οι μεγάλες "μανιφατούρες" της περιοχής, κυρίως τα υδρομυλικά συστήματα της Γέννας, του "Γαλαρινού" και των Μυλώνων. Αυτά συσχετίζονται και έστω πλημμερώς ταξινομούνται, αφού προηγηθεί (πολλοστή) έκκληση του υπογράφοντος για συντονισμό ενεργειών όλων των ενδιαφερομένων για τη δημιουργία ενός ιστορικού κτηματολογίου της Χαλκιδικής.

Α. ΤΟΣΚΑ ΖΑΧΑΡΩΦ

Οι τοιχογραφίες του ναού της Παναγίας Φανερωμένης
στη Ν. Σκιώνη

Η εκκλησία της Παναγίας Φανερωμένης βρίσκεται 2 χιλιόμετρα περίπου Ν.Α. της Ν. Σκιώνης, κοντά στη θάλασσα, Κατ'αρχήν ήταν μετόχι της Θεσσαλικής Μονής του Φλαμουρίου, το 1881 όμως περιήλθε στη δικαιοδοσία του Πατριαρχείου.

Πρόκειται για ένα μικρό δρομικό ναό, γενικών εξωτερικών διαστάσεων 14,5 X 6,5 μ., που ανατολικά απολήγει σε παχειά ημικυκλική κόγχη και στα δυτικά έχει έναν ευρύχωρο νάρθηκα.

Ο ναός εσωτερικά ήταν κατάγραφος με τοιχογραφίες και είναι ένας από τους ελάχιστους ναούς της Χαλκιδικής και διατηρεί το ζωγραφικό του διάκοσμο. Σήμερα, δυστυχώς, έχει καταστραφεί ένα σημαντικό τμήμα των τοιχογραφιών, ενώ οι περισσότερες απ'αυτές που έχουν σωθεί βρίσκονται σε κακή κατάσταση.

Μέσα στο ιερό στον Α. τοίχο εικονίζεται στο κέντρο η Ανάληψη με το Άγιο Μανδήλιο και αριστερά και δεξιά τοποθετούνται η Φιλοξενία του Αβραάμ και ο Ευαγγελισμός. Κάτω από την Ανάληψη μέσα στη κόγχη βρίσκεται η Πλατυτέρα με τους αρχαγγέλους.

Στους δύο μακρούς τοίχους του ναού, Β και Ν, έχουμε σκηνές από τη ζωή και τα πάθη του Χριστού. Νότιος τοίχος (από Α. προς Δ.): Γέννηση, Υπαπαντή, Βάπτισμα. Οι υπόλοιπες παραστάσεις μέχρι τη Ν.Δ. γωνία του κυρίως ναού έχουν καταστραφεί. Βόρειος τοίχος (από Δ. προς Α.): Ο Χριστός μπροστά στους αρχιερείς και η απόληψη του Πιλάτου, κατεστραμμένη παράσταση, Σταύρωση, Ενταφιασμός, Λίθος, η εις Άδου κάθοδος. Στον Δυτικό τοίχο του κυρίως ναού και πάνω από την είσοδο που οδηγεί στο νάρθηκα το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνεται από την Κοίμηση της Θεοτόκου. Αριστερά η παράσταση που υπήρχε έχει καταστραφεί ενώ δεξιά εικονίζεται ο Εμπαιγμός.

Όλες αυτές οι Παραστάσεις καταλαμβάνουν το άνω τμήμα των τοίχων και χωρίζονται μεταξύ τους με πορτοκαλλο-κόκκινες ταινίες. Κάτω από τις παραστάσεις αυτές υπήρχε και δεύτερη ζώνη τοιχογραφιών, πιθανόν μεμονωμένες μορφές αγίων, από τις οποίες σώζονται ελάχιστα ίχνη.

Στον Ανατολικό τοίχο του νάρθηκα, πάνω από την είσοδο που οδη-

γεί στον κυρίως ναό εικονίζεται μέσα σε τόξο ένθρονος Θεοτόκος με αρχαγγέλους. Ολόγυρα από την παράσταση της Θεοτόκου αναπτύσσεται η Δευτέρα Παρουσία, από την οποία σώζονται λίγα μόνο τμήματα σε κακή κατάσταση.

Οι τοιχογραφίες μπορούν να χρονολογηθούν στα τέλη του 16ου ή στις αρχές του 17ου αιώνα. Ο ζωγράφος τόσο στη διάταξη του εικονογραφικού προγράμματος όσο και στην επί μέρους ανάπτυξη των θεμάτων ακολουθεί πρότυπα διαμορφωμένη ήδη στα βυζαντινά χρόνια και κυρίως στα παλαιολόγεια. Συγχρόνως, χωρίς να εντάσσεται σε κάποιο από τα μεγάλα καλλιτεχνικά ρεύματα της εποχής του, παρουσιάζει χαρακτηριστικά που τον συνδέουν με την εξέλιξη της ζωγραφικής στον 16ο και στις αρχές του 17ου αιώνα. Πρόκειται πάντως για κάποιο λαϊκό ζωγράφο που παρουσιάζεται άλλοτε άνισος, μερικές φορές άτεχνος, χωρίς ωστόσο να του λείπει ούτε η ευαισθησία, ούτε η χρωματική αντίληψη και κυρίως χωρίς να είναι ξεκομμένος από τη μεγάλη βυζαντινή παράδοση.

Λ. ΚΑΙΤΣΗ"Φορητές εικόνες από τη Ν. Ποτίδαια Χαλκιδικής"

Στον ενόρμακό ναό της Ν. Ποτίδαιας, ο οποίος τιμάται στο όνομα του αγίου Γεωργίου, φυλάγονται εξήντα περίπου φορητές εικόνες, τις οποίες έχει καταγράψει η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το καλοκαίρι του 1984. Οι περισσότερες προέρχονται από το χωριό Πλάτανος της περιοχής Γανοχώρων της Ανατολικής Θράκης, οι κάτοικοι του οποίου ήρθαν πρόσφυγες στη Ν. Ποτίδαια μετά το 1922.

Η παλαιότερη χρονολογικά από τις εικόνες αυτές και συγχρόνως το πιο αγαπητό κειμήλιο των κατοίκων είναι η εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, η οποία βρίσκεται στο τέμπλο και διατηρείται σε κακή κατάσταση. Ολόκληρη, εκτός από τα πρόσωπα, καλύπτεται με αργυρό επενδύτη, η επιγραφή του οποίου μας πληροφορεί ότι κατασκευάστηκε από τους χρυσοχόους Ευστάθιο και Γεώργιο το έτος 1784 με έξοδα των κατοίκων του Πλατάνου. Η ζωγραφική όμως είναι παλιότερη και σχετίζεται με έργα της πρωτεύουσας. Με βάση την τεχνοτροπία, τα ιδιαίτερα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά και την τεχνική μπορεί να χρονολογηθεί στο τέλος του 14ου αι και στις αρχές του 15ου.

Οι επόμενες χρονολογικά εικόνες ανήκουν στον 17ο αι. και παριστάνουν τον άγιο Αθανάσιο, που με επιγραφή χρονολογείται στα 1638 και τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του αιώνα. Οι δύο εικόνες παρουσιάζουν ορισμένα κοινά στοιχεία, τα οποία συνδέονται με δυναμικές τάσεις του 17ου αι., που πηγάζουν από μοναχικά κέντρα· ωστόσο όμως οι μορφές δεν έχουν χάσει την ευγένειά τους.

Από τις δύο εικόνες του επόμενου αιώνα παρουσιάζουμε αυτήν που αντιπροσωπεύει την λαϊκή και δυτική τάση της εποχής, ενώ συγχρόνως μένει πιστή στον ορθόδοξο εικονογραφικό τύπο. Η εικόνα παριστάνει τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη και χρονολογείται με επιγραφή στα 1773.

Όλες οι άλλες εικόνες ανήκουν στον 19ο αι. Σεχωρίζουμε και παρουσιάζουμε μία ομάδα επτά δεσποτικών εικόνων με ιδιαίτερο ενδιαφέρον : Έχουν κοινά χαρακτηριστικά, χρονολογούνται με επιγραφή στα 1865 και τρεις από αυτές μας δίνουν το όνομα και την καταγωγή του καλλιτέχνη "Δια χειρός Θεοδοσίου Αναγνώστου εκ Νεοχωρίου". (Πρόκειται για ένα από τα δύο χωριά με το ίδιο όνομα, που βρίσκονταν επίσης στα Γανόχωρα). Με σιγουριά όμως μπορούμε ν' αποδώσουμε και τις υπόλοιπες στον ίδιο ζωγράφο, μια και παρουσιάζουν τα ίδια φυσιολογικά χαρακτηριστικά, την ίδια τεχνοτροπία και τεχνική, την αγάπη του καλλιτέχνη για τα λαμπερά, ζωηρά χρώματα καθώς και για την πλούσια διακόσμηση.-

ΚΡ. Δ. ΜΑΝΤΖΑΝΑ

"Φορητές εικόνες από τη Μεταμόρφωση της Χαλκιδικής".

Στα πλαίσια των καταγραφών, που έχει αρχίσει η 10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, για τη διάσωση των θρησκευτικών κειμηλίων-εικόνες, λειτουργικά σκεύη, βιβλία, ιερά άμφια- περιλαμβάνεται και η καταγραφή φορητών εικόνων που βρίσκονται στη Μεταμόρφωση Χαλκιδικής. Τις εικόνες αυτές διαλέξαμε να παρουσιάσουμε. Μεταφέρθηκαν εδώ από πρόσφυγες που ήρθαν από τα Μάταλα της Μ. Ασίας. Τα Μάταλα βρίσκονται 102 χιλ. ΝΔ της Καισάρειας και είναι το σημερινό "Balli". Διοικητικά ανήκε στο Φερτέκι (επαρχία Καππαδοκίας) και εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Ικονίου. Οι εικόνες που καταγράφηκαν είναι συνολικά 35 και βρίσκονται στον Ιερό Ναό της Μεταμορφώσεως και Αγίου Βασιλείου. Τις εικόνες αυτές, μετά από μελέτη, μπορέσαμε να τις ομαδοποιήσουμε με βάση τόσο τα τεχνοτροπικά, εικονογραφικά και τεχνικά χαρακτηριστικά όσο και με βάση τα εξωτερικά κριτήρια- επιγραφές.- Στο σύνολό τους ανάγονται στον 19ο αι. εκτός από τέσσερες που μπορούν να χρονολογηθούν στον 17ο αι. Τρεις, που χρονολογούνται και μάλιστα επακριβώς 1855, 1845, 184(;) φέρουν και το όνομα του ζωγράφου (χειρ Λαζάρου)". Πιστεύουμε πως και μια τέταρτη εικόνα μπορεί να ενταχθεί στην ομάδα των εικόνων του ζωγράφου Λαζάρου. Ακόμη μπορέσαμε, με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους, να ξεχωρίσουμε και άλλες δύο ομάδες, μία από 3 εικόνες και μία από 21. Ακόμη πρέπει να σημειωθεί ότι σε 10 εικόνες οι αφιερωματικές επιγραφές είναι τούρκικες αλλά τα στοιχεία είναι ελληνικά κι αυτό γιατί οι κάτοικοι των Ματάλων ήταν Έλληνες τουρκόφωνοι. Πρέπει να σημειωθεί ότι σε μια εικόνα της Ζωοδόχου Πηγής του 1871 αναγράφεται το όνομα του χωριού (εκ χωριού Ματαλάλης).

Η παρουσίαση αυτή κρίθηκε σκόπιμη όχι μόνο γιατί συμβάλλει στη γνώση της καλλιτεχνικής και γενικότερα πολιτιστικής φυσιογνωμίας μιας απομακρυσμένης, από τον κορμό της Ελλάδας, περιοχής αλλά γιατί μας φέρνει σε επαφή με τη θρησκευτική ζωγραφική των νεώτερων χρόνων που δεν έχει προσεχθεί, όπως αξίζει. Συγχρόνως όμως επιβεβαιώνει και την χρονική και τοπική ένταση που έχει η επιβίωση της βυζαντινής παράδοσης.